

JINSI MWELEKEO WA BAADHI YA WAKENYA UNAVYOTATIZA UENEZAJI WA LUGHA YA FASIHI YA KISWAHILI ULIMWENGUNI

*Kitula King'ei na Ileri Mbaabu
Idara ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika
Chuo Kikuu cha Kenyatta*

1.0 Utangulizi

Kiswahili, ambayo ni lugha ya asili ya Afrika Mashariki na Kati huzungumzwa hivi leo na watu wapatao milioni 50 kote duniani. Hapa Barani Afrika, Kiswahili ni lugha inayokua kwa kasi zaidi kuliko lugha nyingine yoyote. Kwa mfano, lugha hii inafundishwa katika vyuo vikuu nchini Nigeria, Ghana na yamkini vyuo vingi vikuu katika eneo la Kusini mwa Afrika vimo mbioni kuanzisha mafunzo ya Kiswahili.

Hata hivyo ni katika mataifa ya kigeni kama vile Marekani, Korea, China na Urusi ambapo lugha na fasihi ya Kiswahili inathaminiwa zaidi na kufunzwa kwa dhati. Kulingana na maoni ya mtaalamu mmoja, iwapo hali hii itaendelea, si ajabu bara la Afrika, ambalo ndilo mzazi na mlezi wa lugha ya Kiswahili likaanza "kuagiza" walimu, waandishi, watafiti na wataalamu wa Kiswahili kutoka katika mataifa haya ya kigeni.¹

Je, hali hii imesababishwa na nini? Ni maoni ya waandishi wa makala hii kuwa miongoni mwa sababu nyingine zinazopunguza na hata kuzorotesha ueneaji wa Kiswahili barani Afrika ni mwelekeo wa Waafrika wenyewe kuhusu lugha hii. Katika makala hii, tutatoa mifano ya jinsi Kiswahili kinavyoshughulikiwa jijini Washington DC, Marekani na kwa upande mwingine jinsi kinavyopuuzwa hasa na baadhi ya wasomi na viongozi wa kisiasa na serikali nchini Kenya. Hoja tunayoisitiza ni kwamba Wakenya wengi wasomi na viongozi hawapuuzi Kiswahili kwa sababu hawakijui bali ni kwa sababu wao wana mwelekeo wa kutukuza Kiingereza na uzungu wakitweza Kiswahili na Uafrika kwa jumla. Kwa maoni yetu, iwapo tunataka viwango vya fasihi na lugha vya Kiswahili vifikie viwango vya juu duniani, kama fasihi katika lugha nyingine kama vile Kiingereza na Kifaransa, itabidi mielekeo ya kukitweza Kiswahili miongoni mwa Wakenya na Waafrika ikomeshwe mara moja na juhudi za kuandika fasihi katika lugha hii kuimarishwa. Isitoshe, pana haja ya kuitangaza na kuieneza fasihi hii kwa mbinu mbalimbali.

2.0 Matumizi ya Kiswahili katika vyuo vikuu vya Afrika

Moja kati ya hoja zilizojadiliwa katika mkutano wa Kitivo cha Sanaa katika Chuo Kikuu cha Kenyatta mwezi Agosti 1992 ilihusu lugha ya kutumiwa katika kuandika tasnifu za M.A. na Ph.D katika kitivo. Hoja yenyewe ilisababishwa na agizo la kamati ya shahada za juu kwamba tasnifu zote zilizoandikwa kwa Kiswahili na Kifaransa (pia Kijerumani)

zilihataji kutafsiriwa kwa Kiingereza kwa sababu wanakamati hao hawazifahamu vyema lugha hizo. Kitivo kiliamua tasnifu ziendele kuandikwa kwa lugha hizohizo, nayo Kamati ihakikishe kwamba imewaalika wahadhiri wengine wanaozifahamu lugha hizo kila wanapozijadili au kuzitahini tasnifu hizo. Katika mjadala huo mwenyekiti wa kamati hiyo aliulizwa ikiwa anao uhakika ikiwa ni kweli kwamba mhadhiri yeyote ambaye ni mwananchi analo tatizo hilo la kutoifahamu lugha ya taifa lake. Alimjibu kwa kumwonyesha mwanakamati mwenzake aliyeketi karibu naye ambaye alisema hakifahamu Kiswahili na huyo mwenzake hakujitetea.

Hali hii ya kutoifahamu na pengine kutoijali lugha ya taifa kati ya baadhi ya wanavyuo hapa Kenya ni kinyume cha vile lugha hiyo inavyothaminiwa katika vyuo vikuu vingi nchini Marekani. Watu wenye asili ya Kiafrika huko Marekani hukitumia kama lugha ya kujinasibisha. Asili yao hudhihirishwa na ujuzi au matumizi ya angalau neno moja la Kiswahili. Kama tulivyotangulia kueleza, Kiswahili ni lugha ambayo kutandaa kwake ulimwengu kunazidi kila kuchapo. Mbali na nchi za Afrika Mashariki na Kati ambako Kiswahili ni lugha ya mazungumzo na hufunzwa, ziko nchi nyingine nyingi katika taasisi kadhaa na vyuo vikuu katika nchi nyingi ambako Kiswahili hufundishwa katika vyuo vikuu, kama vile, Chuo Kikuu cha E. Mondlane, nchini Msumbiji; Chuo Kikuu cha Khartoum nchini Sudan; Chuo Kikuu cha Cairo, Dikki-Giza nchini Misri; Chuo Kikuu cha Witwatersrand, mjini Johannesburg, Afrika Kusini, Chuo Kikuu cha Lesotho, Lesotho; kati ya vyuo vingine vingi.

3.0 Matumizi ya Kiswahili kwenye mtandao wa Waafrika duniani

Nchini Marekani, mafunzo ya matumizi ya Kiswahili yanazidi kupanuka kwa haraka sana. Kwa mfano, katika eneo la Washington DC (yaani Greater Washington) ambalo hufungamanisha maeneo ya DC, Maryland na Virginia, Kiswahili na lugha nyingine hasa Hausa, Yoruba na Igbo hufunzwa kama ishara ya mwamko wa Kiafrika na fahari ya kuwa wao ni wa asili ya Kiafrika. Mwamko huu ulitiwa nguvu na falsafa ya viongozi mashujaa kadhaa Waamerika-Weusi mnamo karne iliyopita. Mifano ya watu hawa ni kama vile Fredrick Douglas na W.E.B. Dubois. Katika kufuatilia nyendo za mashujaa hawa, viongozi wengine wa karne hii kama kasisi Martin Luther King Junior, Malcom X na Marcus Garvey waliendeleza siasa, saikolojia, fasihi na falsafa ya kutukuza asili ya mtu mweusi dhidi ya ile ya watu weupe.

Ndipo baadaye, katika miaka 1970 na 1980, tunakuta wanazuoni maarufu kama Maulana Karega, Molefi K. Asante, Alice Walker, Jesse Jackson, David Acha Diop, Frantz Fanon na Walter Rodney wakistawisha na kuyaunganisha mawazo ya watangulizi wao ili kuyapa mwelekeo wa kinadharia na kitaalamu unaoutazama ulimwengu kwa macho ya Kiafrika. Matokeo yamekuwa ni kuzaliwa kwa falsafa mpya ya mwelekeo wa Kiafrika.

Mafunzo yaliyomo katika falsafa yenye mwelekeo wa Kiafrika imeelezwa na kufunzwa miongoni mwa Wamarekani weusi jijini Washington DC na majimbo mengine

yenye wingi wa watu weusi huko Marekani kama vile Baltimore, New York, New Jersey, San Francisco, Chicago, Los Angeles, Dallas, Austin na kadhalika. Kama ilivyotajwa hapo juu vyuo vingi kama Howard, VDC, Wisconsin Madison, Los Angeles (UCLA), Chuo Kikuu cha Jimbo la New York (SUNY), Cornell, Yale vimekuwa na taratibu za mafunzo ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika kwa miaka mingi. Katika maeneo yenye wingi wa Wamarekani weupe imeanzishwa mipango kabambe ya kutoa mafunzo ya Kiswahili.²

Mbali na mafunzo vyuoni, katika jimbo la Washington DC, Kiswahili hufunzwa katika mipango na taasisi nyingine nyingi maalum. Kwa mfano, katika Idara ya Utawala (Department of State) na ile ya Kilimo, mafunzo maalum ya lugha ya Kiswahili hutolewa kwa maafisa wakuu wa serikali wanaotumwa kuhudumia Afrika ya Mashariki.

Pia kuna taasisi kama vile Diplomatic Language Services ya huko Alexandria, Virginia, ambayo hutoa huduma kama vile tafsiri na uandishi wa taarifa na maandishi rasmi kwa lugha ya Kiingereza kutoka kwenye lugha nyingine, kikiwemo Kiswahili. Kuna shule na mashirika mengine mengi yanayoshughulikia ufundishaji wa lugha za Kiafrika katika sehemu hii. Maoni yetu ni kwamba hatua hii ya kufundisha Kiswahili jijini Washington DC ikiendelea kutiliwa nguvu, lugha, fasihi na utamaduni wa Kiswahili na Kiafrika kwa jumla, utaota mizizi na kustawi katika bara la Amerika Kaskazini kwa muda usio mrefu sana kutoka sasa.

Waafrika wa Marekani huonea fahari Uafrika wao na hujivunia lugha ya Kiswahili hivi kwamba, mara nyingi, wanapokutana na Mwafrika mgeni jijini humo, hupendelea kuzungumza kwa Kiswahili ijapokuwa kwa maneno machache tu. Isitoshe, wengi wao wamejitwalia majina ya Kiswahili na Kiafrika na hata baadhi ya shule zao zimepewa majina ya Kiswahili.³ Shule hizi zina mwelekeo wa Kiafrika halisi. Kwa mfano, walimu wa kike huitwa "Mama" na wale wa kiume "Baba" na utaratibu wa mafunzo husisitiza mitazamo ya Kiafrika kupitia matumizi ya lugha kama Kiswahili.

Wamarekani Waafrika pia huenezea Uafrika wao kupitia sanaa za majigambo na hata muziki. Wengi wao, iwapo sio kila mmoja, hununua vinyago vya Kiafrika kama mapambo ya nyumba, marembesho, nguo na michoro ya Kiafrika kutokana na biashara za Waafrika jijini Washington DC na sehemu nyingine jirani yake. Kwa upande wa muziki, kanda za muziki wa Kiafrika, sahani za santuri na hata sinema za Kiafrika huwavutia wengi wao. Vilabu vya Waafrika, kama kile cha Kilimanjaro, hutoa burudani, mlo na vinywaji vya Kiafrika kwa jamii hii. Majumba ya starehe ya Kiafrika yanazidi kuongezeka katika sehemu hizi ili kutoa HUDUMA KAMA HIZI. Nyingi ya biashara hizi huendeshwa na Waafrika wa Kimarekani wenyewe.

Hebu sasa tutoe mfano kuonyesha jinsi Kiswahili kinavyotumiwa katika jiji la Washington (D.C) hasa katika Chuo Kikuu cha Howard. Chuo Kikuu cha Howard ndicho maarufu zaidi kati ya vyuo vikuu ambavyo wengi kati ya wanafunzi wao ni wa asili ya Kiafrika. Chuo Kikuu hicho husifika kwa kuwa na wataalamu wengi zaidi ambao hufanya uchunguzi wa kitaaluma kuhusu Afrika. Jiji la Washington ni la watu weusi. Waafrika wa Amerika hao (kama wanavyojiita siku hizo badala ya Waamerika

Weusi) hujitahidi wawezavyo kujitambulisha kwa yeyote yule kwamba wao ni Waafrika. Mavazi ya Kiafrika, kubeba kipande cha ngozi kilichochongwa barani ya Afrika na maandishi kama vile “*I am Black and Proud*”, [Mimi ni mweusi na ninajivuna]; “*Black by Popular Demand*” [Mweusi kwa sababu ya kupendwa na wengi]; “*It’s a Black Thing, you can’t understand*” [Ni mambo ya weusi huwezi kuyaelewa] katika mavazi yao ni baadhi ya njia za kujinasibisha.

Kwa kuwa lugha ni mojawapo kati ya kitambulisho muhimu cha asili ya watu, Waafrika wa Amerika wamehakikisha kwamba lugha za Kiafrika kama vile Kiswahili, Kihausa, Kikikuyu, Kiyoruba, Kizulu na Kikhosa zinafundishwa katika vyuo vyao. Kati ya lugha hizo zote Kiswahili kimechukua nafasi ya kwanza kwa kuwa wanafunzi wengi sana hujifunza Kiswahili vyaoni. Mwandishi mmoja wa makala hii alianzisha somo la Kiswahili katika Chuo Kikuu cha Wilaya ya Columbia jijini Washington mwaka 1988 ambapo alikuwa na wanafunzi wengi.

Kwa kuwa Kiswahili kimekuwa kikitumika kwa muda mrefu, baadhi ya Waafrika wa Amerika huchukua angalau neno moja na kulitumia kuwa ndicho kitambulisho kama tunavyoendelea kueleza *kwanza*.

Kwanza⁴ (neno ambalo bila shaka linatokana na neno la Kiswahili *kwanza*) ni sherehe ambayo ilianzishwa na Dkt. M. Ron Karenga katika jimbo la California mwaka 1966. Inasemekana kwamba sherehe hii ni ya kusherehekea utamaduni wa watu weusi kote ulimwenguni⁵ Sherehe hii ambayo imeenea sana katika miji yote wanapoishi Waamerika Weusi na huchukua siku saba kuanzia Desemba 26 (baada ya Noeli) hadi Januari 1. Kila siku inayo nguzo yake ambayo husisitizwa katika sherehe hiyo. Nguzo zote hizo zimepewa maneno ya Kiswahili. Nguzo zenyewe ni:

- (1) Umoja
- (2) Kujichagulia (uhuru)
- (3) Ujima
- (4) Ujamaa (ushirikiano)
- (5) Nia
- (6) Kuumba (kubuni)
- (7) Imani

Kusherehekea kwanza kunaeneza maneno mengine ya Kiswahili. Katika sherehe hii, mishumaa saba huwashwa na kuwekwa kwenye *Kinara* ambacho huwekwa juu ya *mkeka*. Rangi za sherehe hii ni sawa na rangi za bendera ya Kenya na mataifa mengi ya Afrika ambazo ni: nyekundu, nyeusi na kijani kibichi, zinazosimamia damu, rangi na ardhi ya Mwafrika.

Sherehe ya kwanza huwaleta Waamerika Weusi pamoja na kushirikisha familia nzima katika mjadala kuhusu nguzo za sherehe hiyo. Kwa muda wa wiki moja, sherehe hii huambatana na ngoma za Kiafrika, vyakula, mavazi na mapambo ya Kiswahili na tamaduni za jamii nyinginezo za Kiafrika.⁶

4.0 Kiswahili na ukoloni mamboleo

Tukirudia hali ilivyo hapa nchini, jambo la kushangaza ni kwamba ilhali wageni waishio mbali na bara la Afrika kama Wamarekani Weusi wanajifunza kwa dhati Kiswahili kupitia mafunzo vyuoni na shuleni na pia wanajivunia sanaa zetu, kama muziki, wanaandika vitabu na magazeti na pia kutangaza muziki na habari zetu kwa lugha zetu, iweje leo, Wakenya wenyewe wawe wakidai kwa maringo kuwa “hawafahamu” Kiswahili? Je, madai haya yana msingi wowote? Jawabu ni kwamba hayana msingi wala sababu maalumu. Wengi wa viongozi na wasomi wanaoona fahari kwa sababu “hawajui Kiswahili” ni watu walioelimika sana na wenye uzoefu wa muda mrefu wa matumizi ya Kiswahili. Madai yao, basi ni uzuzu na uwongo mtupu na yanatokana na kasumba ya ukoloni mamboleo ambao hutukuza Uzungu na kutweza Uafrika.⁷

Tunaweza kutoa mfano wa kuthibitisha hoja hii. Hapa nchini, baadhi ya wasomi waliopitia shule za upili na hata zile za msingi katika miaka ya 1940 na 1950, ndio wanaoshikilia nyadhifa za uongozi katika serikali na mashirika ya umma. Katika enzi hizo somo la Kiswahili lilifundishwa kwa dhati na hata kutahiniwa, hasa kufikia kiwango cha kidato cha pili. Mafunzo hayo yaliwapa wanafunzi msingi imara katika sarufi ya lugha ya Kiswahili na pia yalikuza sana kiwango cha msamiati wao. Kutokana na hali hii, ni vigumu kusadiki leo kuwa watu haohao hawakimudu Kiswahili na wanahiari zaidi lugha ya Kiingereza.

Pili, viongozi wakuu wa serikali hupewa mafunzo maalum ya Kiswahili katika taasisi ya utawala huko Lower Kabete kabla ya kuanza kazi zao. Mara kwa mara, hasa wanapopandishwa vyeo, wanapewa mafunzo maalum kuhusu matumizi ya Kiswahili na hata kujifahamisha msamiati mpya wa kiistilahi ambao hupendekezwa kutumiwa katika sajala au nyanja tofauti. Jambo hili hufanywa ili kuhakikisha kuwa viongozi hao wanapokabiliana na/au wanapowahutubia wananchi hasa sehemu za mashambani, wana uwezo wa kuwasiliana ipasavyo kwa lugha ya taifa.

Ni jambo la kufedhehesha sana na kuvunja moyo kuwaona viongozi ama wakizungumza Kiswahili kibovu, wakichanganya Kiswahili na Kiingereza ama wakizungumza Kiingereza huku “wakisaidiwa” na wakalimani ambao huwaeleza wananchi kwa Kiswahili. Je, mataifa ya Afrika yataheshimiwa vipi na wageni iwapo mabalozi wetu wanapotuwakilisha katika mataifa hayo hutumia lugha za wageni hao hata pale wanapowasiliana na wananchi wenzao hivi leo?⁸ Afrika haina budi kujitahidi kujikomboa kitamaduni kwani maendeleo sio teknolojia, sayansi ama uzalishaji mali tu bali pia huhusu njia za kujieleza, mila, itikadi na mfumo wa fikira, mambo ambayo huwasilishwa vizuri zaidi kupitia lugha asilia ya jamii husika.

5.0 Hitimisho

Fasihi ni njia moja ya kuenezea lugha. Yamkini Kiingereza kimeendelea jinsi hii kwa sababu ya maandishi ya wanafasihi wake hodari kama Chaucer, Shakespeare, Keats,

D.H.Lawrence, Joseph Conrad, Graham Green, Thomas Hardy na wengineo. Hali kadhalika, Kirusi yamkini hakingeendelea sana bila ya msaada wa washairi wake kama vile Putshikin ama wanatamthilia wake kama Nikolai Gogol na wengineo. Waandishi wengi wa Kiafrika mashuhuri wa karne hii kama Peter Abrahams, Wole Soyinka, Chinua Achebe, Ngugi wa Thiong'o, Ayi Kwei Arma, Ousmane Sembene, Grace Ogot, Meja Mwangi, Ama Ata Aidoo, Buchi Emecheta, Francis Imbuga, Okot p'Bitek, Muthoni Likimani, Mariama Ba na wengineo wengi pamoja na wahakiki wamejitambulisha kupitia lugha ya Kiingereza au Kifaransa. Hii ina maana kuwa kazi zao zingekuwa na sifa maradufu kama zingekuwa zimetungwa kwa lugha za Kiafrika kama Kiswahili.

Kupitia utafiti wa kisayansi na matumizi ya taaluma kama kompyuta na tafsiri, lugha ya Kiswahili itaweza kuimarika na kusaidia kukua kwa fasihi yake. Waandishi wote chipukizi hawana budi kuhimizwa, kusaidiwa na kuongozwa ili kutoa kazi nzuri zinazoweza kusambazwa nje ya mipaka ya Afrika Mashariki na bara la Afrika. Wageni wote wanaojifunza Kiswahili watahitaji vitabu vizuri vya fasihi ili kuchochea hamu yao ya kujifunza zaidi lugha, fasihi na utamaduni wa Kiafrika. Hatua hii itaweza tu kufikiwa iwapo tutaondosha na kuzika uzuzu wa kutukuza ugeni na kutweza Uafrika.

TANBIHI

1. Kwa mfano, Chuo Kikuu cha Port Harcourt kimekuwa na utaratibu imara wa mafunzo ya Kiswahili hata kufikia viwango vya shahada za juu.
2. Kutokana na mazungumzo na Profesa Douglas Daniels wa Chuo Kikuu cha Southern California, Marekani, Juni, 1994, Mjini Nairobi.
3. Kuanzia Mwaka wa masomo wa 1994/95, Chuo Kikuu cha Delaware State kimeanzisha mpango mkubwa wa kufundisha Kiswahili kama somo rasmi la shahada ya kwanza. Ni jambo la kupendeza kujua kuwa, kinyume na vyuo vingine vingi ambapo Kiswahili hufunzwa na Wakenya au Watanzania, katika Delaware State, mwalimu wa Kiswahili ni Mmarekani Mwafrika, ndugu John Mtembezi ambaye pia ndiye mwanzilishi wa mafunzo ya Kiswahili chuoni humo. Amewahi pia kufundisha Kiswahili katika Chuo Kikuu cha Austin, Texas.
4. Neno *Kwanzaa* pamoja na maneno mengine yanayohusu sherehe hiyo kama vile *ujima*, *kujitegemea* na nia tayari yamekopwa na Kiingereza kiasi cha kwamba yanapatikana katika Kamusi za Kiingereza.
5. Tazama *The Hilltop* Desemba, 7, 1990, uk. 2.
6. Kwa mfano, watoto hucheza michezo ya Kiafrika huku wakijipamba kwa kanga, vipuli, bangili na vindani kama wafanyavyo Waswahili. Vyakula vya Kiswahili kama pilau, maandazi na chapati huandaliwa juu ya majamvi na mikeka ya Kiafrika.
7. Tazama *The Hilltop* Desemba, 7, 1990, uk. 2.
8. Mfano mzuri ni mahojiano yaliyofanyika mjini Washington DC katika mwaka wa 1984 kati ya mtangazaji wa Sauti ya Kenya (KBC sasa) Salim Mohamed na aliyekuwa balozi wa Kenya nchi Marekani wakati huo Bwana Mageto ambaye aliulizwa maswali kwa Kiswahili lakini akawa anayajibu kwa Kiingereza!